

ΕΘΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ

Τά εκλογικά φέουδα στην Ήπειρο

Τυπολογική προσέγγιση τής αγροτικής ψήφου
στό νομό Ίωαννίνων μεταξύ 1956 καί 1964

Στάθης Δαμιανάκος

Άνάτυπο από τό βιβλίο

*Διαδικασίες κοινωνικοῦ μετασχηματισμοῦ
στήν αγροτική Έλλάδα*

ΑΘΗΝΑ 1987

Τά εκλογικά φέουδα στην Ήπειρο

Τυπολογική προσέγγιση τῆς ἀγροτικῆς φήφου στό νομό
Ίωαννίνων μεταξύ 1956 καί 1964

Στάθης Δαμιανάκος

Τό ἄρθρο πού ἀκολουθεῖ ἐκθέτει μερικά ἀπό τά τυπολογικά συμπεράσματα¹ μιᾶς ἔρευνας πού ἔχει ἀναλάβει ἐδῶ καί πολλά χρόνια ὁ συγγραφέας, ἐπάνω στούς τύπους τῆς κοινωνικότητας καί τῶν πολιτικῶν σχέσεων τῆς ἠπειρωτικῆς ἀγροτικῆς κοινωνίας καί, πιά συγκεκριμένα, ἐπάνω στόν τρόπο ἔνταξης τῆς ἀγροτιάς στήν ἐθνική πολιτική ζωή, τήν πολιτική της συμπεριφορά, τήν προνομιακή θέση πού κατέχουν στόν ἀγροτικό χῶρο οἱ σχέσεις πελατείας.² Ἡ ἔρευνα αὐτή ἐντάσσεται σ' ἓνα εὐρύτερο πρόγραμμα διερευνήσεων τῶν ὁποίων ὁ στόχος εἶναι νά φωτισθοῦν οἱ κοινωνικές ἀναστατώσεις πού γνωρίζει ἡ ἐλληνική ὑπαιθρος στή διάρκεια τῶν τριάντα τελευταίων χρόνων, κάτω ἀπό τήν ἐπίδραση τῆς διεΐσδυσης τῶν καπιταλιστικῶν σχέσεων. Κατά συνέπεια, κι αὐτό θά πρέπει νά τονιστεῖ προκαταβολικά, παρά τόν βασικά μεθοδολογικό της χαρακτήρα, ἡ ἀνάλυση πού ἀκολουθεῖ δέν ἀποκτᾶ πραγματικά νόημα παρά μόνο σέ σχέση μέ μιά σφαιρική προσέγγιση: ὅπως καί ὁποιοδήποτε ἐμπειρικό ἐγχείρημα, ἡ ἐφαρμογή ἑνός πολυδιάστατου μοντέλου ἀνάλυσης, σάν κι αὐτό πού προτείνουμε ἐδῶ γιά τίς ἐκλογές στό νομό Ίωαννίνων κατά τήν περίοδο 1956-1964, δέν ἀποτελεῖ αὐτοσκοπό· θά πρέπει νά ἐντα-

1. Στό σημεῖο αὐτό θά θέλαμε νά εὐχαριστήσουμε ἐκείνους πού μᾶς βοήθησαν νά πραγματοποιήσουμε αὐτή τήν ἐργασία: τοὺς P.O. Flavigny, I. Fourmier καί C. Michau, τοῦ Τμήματος Ἐφαρμοσμένων Μαθηματικῶν τοῦ Κέντρου Κοινωνιολογικῶν Μελετῶν, γιά τήν πληροφορική βοήθειά τους, ὅπως καί τοὺς R. Bodet καί H. Robin, τῆς Ὑπηρεσίας Ἀναπαραγωγῆς καί Σχεδίου τοῦ ἴδιου Κέντρου, σ' ὅ,τι ἀφορᾶ τό χαρτογραφικό μέρος.

2. Ἀφετηρία αὐτῆς τῆς ἔρευνας γιά τήν περιοχή τῆς Ἠπείρου ὑπῆρξαν ὀρισμένες μονογραφικές ἔρευνες τῶν ἀρχῶν τῆς δεκαετίας τοῦ '60, ἰδιαίτερα οἱ μονογραφίες τριῶν ὄρεινῶν καί τριῶν πεδινῶν χωριῶν τῆς περιοχῆς τῆς Κόνιτσας, πού ἐπιχειρήθηκαν ἀπό ὀμάδα ἐρευνητῶν ὑπό τή διεύθυνση τοῦ H. Mendras, καί ἡ μονογραφία ἑνός χωριοῦ στό Ζαγόρι, πού πραγματοποίησε ὁ συγγραφέας σέ συνεργασία μέ τήν Β. Φουντούκου ὑπό τή διεύθυνση τοῦ I. Περιστιάνη, καί ὑπό τήν αἰγίδα τοῦ Κέντρου Κοινωνικῶν Ἐπιστημῶν τῆς Ἀθήνας. Οἱ ἐπιτόπιες αὐτές ἔρευνες προσφέρουν τό ὑλικό γιά τήν ποιοτική προσέγγιση τῆς ἠπειρωτικῆς ἀγροτικῆς κοινωνικότητας. Βλέπε: H. Mendras (avec la collaboration de V. Foundoucou, T. Karpousi, St. Damianakos, K. Michalopoulos), *Six villages d' Epire*, UNESCO, Rapports de missions 11, 1961· St. Damianakos-V. Foundoucou, «Analyse monographique de la structure des âges de la population de Greveniti (1961)», in J. Peristiany (edit.) *Contributions to Mediterranean Sociology*, Paris, Mouton, The Hague, 1968· St. Damianakos, *Comportement politique et relations de patronage dans un village grec*, Mémoire pour le DEA, EPRASS - EPHE, VI section, 1969 (82 σελ. δακτυλ.).

χθεϊ σέ μιά θεωρητική καί Ιστορική προοπτική γιά τή διαμόρφωση τής όποίας, τόν έμπλουτισμό, ή άκόμα καί τή μεταβολή της, αύτή ή άνάλυση φιλοδοξεϊ νά προσκομίσει καινούργια στοιχεία.

Σ' αύτές τις προκαταρκτικές παρατηρήσεις είναι ανάγκη νά προσθέσουμε μιά άκόμα πού τή θεωρούμε θεμελιώδη καί άφορᾶ τίς σχέσεις ανάμεσα στήν τυπολογική άνάλυση καί τήν ποιοτική έμβάθυνση. Πρόκειται γιά τήν αναγκαιότητα πού έχει άποκαλύψει ή ίδια ή πρακτική τής έρευνας νά υποβάλλονται άδιάκοπα στόν έλεγχο τής δεύτερης τά μέσα πού χρησιμοποιεϊ καί τά συμπεράσματα στά όποια καταλήγει ή πρώτη. "Αν δεχτούμε, μαζί μέ τούς D. Lindon καί P. Weill πώς ή έγκυρότητα ενός μοντέλου μπορεί νά όριστεϊ ως ή διαφορά ανάμεσα στή συμπεριφορά (καί τήν κατάσταση, θά μπορούσαμε νά προσθέσουμε), πού παρατηρεϊται πραγματικά, καί τή συμπεριφορά (κατάσταση), πού θά έπρεπε νά παρατηρηθεϊ αν ίσχυε τό μοντέλο, γίνεται προφανές πώς μόνο «ή επί του πεδίου έργασία» καί, στήν περίπτωση μας ή μονογραφική παρατήρηση, είναι σέ θέση νά έγγυηθεϊ τήν Ισχύ τής τυπολογικής προσέγγισης, σ' ό,τι άφορᾶ τόσο τίς μεταβλητές πού θά πρέπει νά επιλεγούν ή νά κατασκευαστούν, όσο καί τίς συσχετίσεις ή τίς αντιστοιχίες πού θά πρέπει νά ληφθούν υπό όψη καί τούς έρμηνευτικούς δρόμους πού θά πρέπει νά διανυθούν μέσα στήν πολυπλοκότητα καί τήν ποικιλία τών άλληλεπιδράσεων ανάμεσα στίς μεταβλητές. "Αν άφεθοῦμε νά έμπλακοῦμε στό παιχνίδι τής τυπικής λογικής, μπορεί βέβαια νά δοκιμάσουμε εκείνη τή βαθύτατη διανοητική ικανοποίηση, γιά τήν όποια μιλούσε ο G. Bachelard, σέ σχέση μέ μιά όρθολογικά άποδειγμένη υπόθεση, δέν παύει, ωστόσο, νά είναι άλήθεια πώς κάθε άπόδειξη, όσο αυστηρή καί αν είναι, κινδυνεύει νά όδηγήσει σέ καταφανείς ανακρίβειες αν δέν στηρίζεται σέ πραγματικά γεγονότα.

Σχετικά μέ τό θέμα μας, μιά σέ βάθος άνάλυση τής λειτουργίας τών έκλογικῶν μηχανισμῶν στήν ύπαιθρο, περνᾶ υποχρεωτικά από τήν αναπαραγωγή του δικτύου τών πολυάριθμων έξαρτήσεων πού δένουν τά άτομα μεταξύ τους, καί τών όποίων ή πολιτική πατρωνεία άποτελεϊ μόνο μιά από τίς πολλές όψεις τους. Μπορούμε νά αναγνωρίσουμε αύτές τίς έξαρτήσεις σέ έκδηλώσεις όπως λ.χ. οί σχέσεις μέ τή διοικητική γραφειοκρατία, οί πιστωτικές πρακτικές ανάμεσα σέ χωριανούς καί έμπόρους, ξένους ή ντόπιους, οί δηλώσεις έκλογικής ένταξης όταν έτοιμάζονται τά ψηφοδέλτια γιά τίς τοπικές εκλογές, οί γαμικές ανταλλαγές,⁴ ή πνευματική συγγένεια (γάμος, βαφτίσια) κτλ.,

3. D. Lindon - P. Weill, *Le choix d'un député: un modèle explicatif du comportement électoral*, Paris, Ed. de Minuit, 1974.

4. Οί σχέσεις συγγένειας είναι έξ όρισμοῦ διαφορετικές από τίς σχέσεις πελατείας. "Ωστόσο, συνδέονται μέ τίς τελευταίες στό βαθμό πού προσδιορίζουν περιοχές (λίγο πολύ περιχαράκωμένες στό χῶρο), πολυποίκιλων κοινωνικῶν ανταλλαγῶν, στό έσωτερικό τών όποίων έχουν θέση καί οί σχέσεις πελάτη-προστάτη. "Εξάλλου, ή θέση τών οίκογενειῶν καί τών ατόμων στά δύο δίκτυα είναι γενικά μονοσήμαντη.

έκδηλώσεις πού μπορούν νά χρησιμεύσουν ως αντίστοιχες ένδείξεις για τήν ανίχνευση τής θέσης άτομων καί οίκογενειῶν στά δίκτυα τής πελατείας. Αυτό εἶναι καί τό καθαυτό αντικείμενο τοῦ ποιοτικοῦ μέρους τής ἐργασίας μας πού ἀποπειρᾶται νά κατανοήσῃ τό φαινόμενο, ἐνῶ τό τυπολογικό μέρος σκοπό ἔχει νά προσφέρει ὀρισμένα στοιχεῖα γιά τήν ἐξήγησή του. Ἄλλά πῶς μπορούμε νά μεταφράσουμε αὐτές τίς μονογραφικές παρατηρήσεις σέ δείκτες πού νά ὑπόκεινται σέ μιά ποσοτική ἐπεξεργασία; Ἐπειδή βέβαια δέν μπορούμε νά προχωρήσουμε μέ ἄμεσες σφυγμομετρήσεις στόν ὑπό ἐξέταση πληθυσμό ἢ νά ἀναλάβουμε μιά ἔρευνα-μαμούθ συλλογῆς στοιχείων γιά τήν καθεμιά ἀπό τίς 300 τόσες κοινότητες τοῦ νομοῦ (πράγμα πού ἄλλωστε δέν θά σήμαινε καί αὐτόματη λύση τοῦ προβλήματος τής «μετάφρασης»), εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νά ἀρκεστοῦμε στήν κατασκευή τῶν μεταβλητῶν μέ βάση τά στοιχεῖα πού μᾶς προσφέρουν οἱ ἀπογραφές καί οἱ ἐκλογικές στατιστικές. Εἶναι γνωστά τά λεπτά προβλήματα ἐρμηνείας πού θέτει στήν κοινωνιολογική ἀνάλυση ἢ χρήση στατιστικῶν κατηγοριῶν πού προσδιορίστηκαν μέ βάση διαφορετικά κριτήρια καί πού σκοπεύουν νά δώσουν πληροφορίες γιά φαινόμενα διαφορετικά ἀπό ἐκεῖνα πού ἐνδιαφέρουν τόν ἐρευνητή. Προσπαθοῦμε νά ξεπεράσουμε αὐτό τό μειονέκτημα ἀφ' ἑνός στηρίζοντας τήν ἀνάλυσή μας σ' ἕνα σῶμα σαφῶς προσδιορισμένων ὑποθέσεων οἱ ὁποῖες παραπέμπουν σέ μιά σφαιρική ἀντίληψη τῶν ἐξελικτικῶν διαδικασιῶν πού ἀκολουθοῦνται ἀπό τίς ἀγροτικές κοινότητες στή χώρα μας, ἀφ' ἑτέρου καταφεύγοντας συστηματικά στήν ἐπιτόπια ἐμπειρία μας γιά τήν ὀρθή ἀποτίμηση τοῦ βάρους τῶν χρησιμοποιούμενων μεταβλητῶν καθώς καί τῶν ἀλληλεπιδράσεών τους.

Στίς γραμμές πού ἀκολουθοῦν ἐκθέτουμε σύντομα τό καθαυτό αντικείμενο τής τυπολογικῆς ἀνάλυσης, ἐντοπίζουμε τή βασική προβληματική καί ἐπεξηγοῦμε τήν ἔννοια ὀρισμένων ὄρων πού χρησιμοποιοῦνται, πρίν παρουσιάσουμε, σ' ἕνα δεύτερο μέρος, τή μεθοδολογική μας ἀντίληψη ὅσον ἀφορᾶ τή διατύπωση τῶν ὑπό δοκιμασία ὑποθέσεων, τήν ἐπιλογή τής ἀναλυτικῆς μονάδας, τέλος τόν καθορισμό καί τόν τρόπο ἐπεξεργασίας τῶν μεταβλητῶν. Τό τρίτο μέρος τοῦ ἄρθρου παρέχει, πέρα ἀπό μιά πολύ σύντομη ἱστορική εἰσαγωγή, ὀρισμένες πληροφορίες πού ἀφοροῦν τό μορφολογικό πλαίσιο τής περιοχῆς τό ὁποῖο μελετᾶται μέ τή βοήθεια ἑνός ἀριθμοῦ ἀπό δημογραφικές, γεωγραφικές καί πολιτισμικές μεταβλητές. Στή συνέχεια, σ' ἕνα τέταρτο μέρος, ἀναλύονται οἱ σχέσεις αὐτῶν τῶν μεταβλητῶν μέ μιά κατασκευασμένη μεταβλητή («τήν ἐκλογική ἀφοσίωση») πού στοχεύει στή μέτρηση τής ἐπῆρειας τῶν σχέσεων πελατείας γιά κάθε κοινότητα. Τέλος, τό πέμπτο μέρος ἀφιερώνεται στήν ἐξέταση τῶν ἀλληλεπιδράσεων μεταξύ τῶν μεταβλητῶν στά πλαίσια μιᾶς πολυπαραγοντικῆς ἀνάλυσης ἢ ὁποῖα ὀδηγεῖ σέ μιά τυπολογία τῶν κοινωνικῶν καί ἐκλογικῶν χώρων τής περιοχῆς.

I. Τό πρόβλημα

α) *Άντικείμενο.* Η βασική ιδέα πάνω στην οποία στηρίζεται η ανάλυσή μας συνίσταται στην αναγνώριση μιᾶς ιδιαιτερότητας τῆς ἀγροτικῆς ψήφου πού διαφοροποιεῖ έντονα τήν ἐκλογική συμπεριφορά στην ὕπαιθρο ἀπό ἐκείνη πού παρατηρεῖται στά ἀστικά κέντρα. Αὐτή ἡ ιδιαιτερότητα, ἡ ὁποία παραπέμπει στόν ξεχωριστό τρόπο ἔνταξης τῶν ἀγροτικῶν ἐπιτόπιων κοινωνιῶν στούς ἐθνικούς πολιτικούς θεσμούς (πού μέ τή σειρά του ἀποτελεῖ ἔκφραση τῶν ιδιαίτερων μηχανισμῶν οἰκονομικῆς καί κοινωνικῆς ἐνσωμάτωσης τοῦ ἀγροτικοῦ κόσμου στή συνολική κοινωνία καί τῆς διαδικασίας ἀπορρόφησης τῆς μικρῆς ἐμπορευματικῆς παραγωγῆς ἀπό τόν καπιταλιστικό τρόπο παραγωγῆς,⁵) ἐπιβάλλει στην ἐκλογική ἀνάλυση τοῦ ἀγροτικοῦ χώρου μερικά ιδιαίτερα καθήκοντα: κι αὐτό τόσο στό ἐπίπεδο τῶν ἐρωτημάτων πού θά διατυπωθοῦν καί τῆς μεθοδολογικῆς προσέγγισης πού θά υἱοθετηθεῖ ὥστε νά δοθεῖ ἀπάντηση σ' αὐτά, ὅσο καί στό ἐπίπεδο τῆς θεωρητικῆς ἐπεξεργασίας τῶν ἀποτελεσμάτων πού θά προκύψουν.

Πράγματι, ὁ σκοπός πού ἐπιδιώκει ἡ παραδοσιακή ἐκλογική κοινωνιολογία, καί εἰδικότερα ἡ γαλλική σχολή, ἡ ἐρμηνεία δηλαδή τῆς ἐκλογικῆς ἐπιλογῆς σύμφωνα μ' ἕναν ὀρισμένο ἀριθμό ἀπό μεταβλητές καί/ἢ μέ τή χωροταξική κατανομή τῆς ἐπιρροῆς τῶν πολιτικῶν κομμάτων,⁶ φαίνεται ἀνεπαρκῆς

5. Βλέπε, σέ σχέση μ' αὐτό, Cl. Servolin, «L' absorption de l' agriculture dans le mode de production capitaliste», in *L' univers politique des paysans dans la France contemporaine*, Paris, Armand Colin, FNSP, 1972, καί M. Jollivet, «Sociétés rurales et capitalisme», in *Sociétés paysannes ou luttes de classes au village*, Paris, A. Colin, CNRS, GRS, 1974.

6. Οἱ περισσότερες ἀπ' αὐτές τίς μελέτες ἀκολουθοῦν τή γραμμή πού χάραξε ἀπό τίς ἀρχές τοῦ αἰῶνα ὁ A. Siegfried (βλέπε τό περίφημο ἔργο του *Tableau politique de la France de l' Ouest sous la IIIème République*, Paris: A Colin, 1913), καί χρησιμοποιοῦν τή χαρτογραφική ἀναπαράσταση τῶν μεταβλητῶν οἱ ὁποῖες ἀποδεικνύεται ὅτι ἐπηρεάζουν περισσότερο τήν ἐκλογική συμπεριφορά, ὅπως ἡ θρησκευτική πρακτική ἢ ἡ κοινωνικο-επαγγελματική ὁμάδα, πού μερικές φορές ταυτίζονται αὐθαίρετα μέ τή θρησκευτικότητα καί τήν κοινωνική τάξη. Ἡ γεωγραφική διάσταση παίζει ἔτσι τό ρόλο ἔμμεσης «πλαισιακῆς» (variable contextuelle) μεταβλητῆς πού ἀποδίδει ὅλους τοὺς μή μετρήσιμους τοπικούς παράγοντες. Σάν παράδειγμα μποροῦμε νά ἀναφέρουμε τίς ἐργασίες τῶν F. Goguel - G. Durieux, *Sociologie électorale, Esquisse d' un bilan et guide de recherches*, Paris, A. Colin, 1951· F. Goguel, *Géographie des élections françaises de 1870 à 1951*, Paris, A. Colin, FNSP, 1969· R. Arambourou et al., *Nouvelles études de sociologie électorale*, Paris, A. Colin, 1954· Cl. Leleu, «Pour une nouvelle méthode d' analyse des statistiques électorales», *Revue Française de Science Politique*, Juill.-Sept., 1955, σελ. 609-615· M. Dogan «Une analyse de covariance en sociologie électorale», *Revue Française de Sociologie*, Oct.-Déc., 1968· D. Derivry-M. Dogan, «Unité d' analyse et espace de référence en écologie politique», *Revue Française de Science Politique*, juin, 1971, σελ. 517-570. Ἄλλοι ἐρευνητές προτιμοῦν τήν ποσοτική ἀνάλυση τῶν στοιχείων πού ἔχουν συλλεχθεῖ ἀπό σφυγμομετρήσεις, ἄσχετα ἀπό ὁποιοδήποτε γεωγραφικό πλαίσιο. Σέ σχέση μ' αὐτό, βλέπε τίς ἔρευνες τῶν G. Michelat καί M. Simon πού ὀδήγησαν σέ πολλές δημοσιεύσεις ὅπως: «Classe sociale objective, classe sociale subjective, et comportement électorale», *Revue Française de sociologie*, Oct.-Décembre, 1971, σελ. 483-527· «Classe, religion, comportement politique», *La Pensée*, Mars-Avr., 1977, σελ. 71-92, ὅπως καί τό ἔργο μέ τόν ἴδιο τίτλο πού ἐκδόθηκε στίς Presses de la FNSP καί στίς Editions Sociales τό 1977.

προκειμένου για ένα χώρο όπου η ψηφος αντιμετωπίζεται όχι μέ δρους προσήλωσης σ' ένα κόμμα αλλά συμβασιακής άφοσίωσης. Όπως πολύ εύστοχα παρατηρεί ό D. Derigny,⁷ εκείνο πού χαρακτηρίζει έναν δείκτη είναι ή ίκανότητά του νά μετράει μέ τρόπο αύστηρά μονοσήμαντο τό υπό παρατήρηση φαινόμενο. Αυτό όμως τό φαινόμενο μπορεί νά λαμβάνει διαφορετικές σημασίες ανάλογα μέ τό τοπικό πλαίσιο καί έχει άποδειχθεί πώς ό δείκτης πού «έξηγει» καλύτερα τήν ψηφο διαφέρει από τόν ένα νομό στόν άλλο. Τό ίδιο ίσχύει καί για τόν δείκτη πρós «έξήγηση»: ή ψηφος για τό ένα ή τό άλλο κόμμα δέν έχει τό ίδιο νόημα στή μία ή στήν άλλη άγροτική περιοχή, καί αυτό τό νόημα γίνεται όλότελα διαφορετικό αν περάσουμε από τήν ύπαιθρο στόν αστικό χώρο. Κατά συνέπεια, τό βασικό έρώτημα στό όποιο θά πρέπει νά άπαντήσει ή άνάλυση τής άγροτικής ψηφου, έντοπίζεται πρίν άπ' όλα μάλλον στό «πώς» παρά στό «ποιός» τής έκλογικής έπιλογής, μάλλον στό φωτισμό τών κοινωνικών μηχανισμών πού όδηγοϋν σ' αύτή τήν έπιλογή, παρά σέ μία ύποθετική έρμηνεία τής άποκρυστάλλωσής τους γύρω από τή μία ή τήν άλλη πολιτική τάση.

Η μονογραφική έρευνα άπέδειξε πώς ή έκλογική συμπεριφορά τών άγροτών υπόκειται βασικά σέ δύο «συστήματα» ίσης περίπου σπουδαιότητας κατά τήν υπό έξέταση περίοδο: τό «πελατειακό σύστημα», πού μπορεί νά άναγνωριστεί στό εύρος καί τήν ένταση τών δυσυμμετρικών πολιτικών ανταλλαγών, μέσα στό δίκτυο τών διαπροσωπικών σχέσεων του χωρικού, καί αυτό πού όνομάσαμε «σύστημα κομμουνιστοφοβίας», πού όρίζεται ως τό εύρος καί ή ένταση τών έκδηλώσεων του άντικομμουνιστικού μηχανισμού στις συνέπειές του πάνω στήν πολιτική στάση καί συμπεριφορά του άγρότη. Άπ' αυτά τά δύο «συστήματα», τό πρώτο είναι κατά κάποιον τρόπο σύμφυτο μέ τίς κοινωνικές δομές πού ήγεμονεύουν στις παραδοσιακές άγροτικές κοινότητες, οι μορφές καί ή επίδρασή του έξαρτώνται άμεσα από τή διαδικασία εξέλιξης τής κοινωνικότητας του χωριού, κάτω από τήν κυριαρχία τών καπιταλιστικών σχέσεων. Τό δεύτερο, έξωγενοϋς χαρακτήρα, άποτελεί μέσο άμεσου πολιτικού καταναγκασμού καί ή άποτελεσματικότητά του συνδέεται μέ τήν πραγματική λειτουργία τών φιλελεύθερων θεσμών, καί ιδιαίτερα μέ τήν έφαρμογή όρισμένων συνταγματικών κανόνων, όπως λ.χ. ή έγγυημένη έξάσκηση του δικαιώματος τής μυστικότητας τής ψηφοφορίας στό χωριό. Καί τά δύο παραπέμπουν στις σχέσεις πού ό άγροτικός κόσμος διατηρεί μέ τή διοίκηση καί σχετίζονται μέ τήν Ιστορία τής διαμόρφωσης του κοινοβουλευτικού καθεστώτος στήν Ελλάδα (δομές, λειτουργία καί ιδεολογικές κατευθύνσεις τών κομμάτων, στρατολόγηση, προέλευση καί διαμόρφωση τών πολιτικών

7. Πρβλ. «Analyse écologique et vote paysan», in *L'univers politique des paysans dans la France contemporaine*, FNSP, A. Colin 1972.

ήγεσιών, έκλογικά συστήματα, ομάδες πίεσης, έξωκοινοβουλευτικές δυνάμεις κτλ.), μέ τήν είσαγωγή καί τίς περιπέτειές του στή διάρκεια τῶν τελευταίων ἑκατόν πενήντα χρόνων, μέ τήν πραγματική λειτουργία του στούς κόλπους μιᾶς κοινωνίας ἡ ὁποία βρίσκεται ἀδιάκοπα σέ ἀναζήτηση μιᾶς ἀντιστοιχίας ἀνάμεσα σέ κοινωνικο-οικονομική ἐξέλιξη καί πολιτικό σύστημα.⁸

Ἐδῶ θά μᾶς ἀπασχολήσουν μονάχα οἱ σχέσεις πελατείας. Ἄν ἀληθεύει πῶς οἱ συνέπειες αὐτῶν τῶν δύο «συστημάτων» πάνω στήν ἐκλογική συμπεριφορά τοῦ ἀγρότη συγχέονται, γιά τήν ἐν λόγω περίοδο, καί δέ μποροῦν νά κατανοηθοῦν παρά μόνο μέσα ἀπό τήν ἀλληλεπίδραση καί τή σωρευτική δράση τους, ἀναφορικά μέ τόν προσανατολισμό τῶν ψήφων πρός τήν παραδοσιακή δεξιά, καί ἄν εἶναι ἐπίσης ἀλήθεια πῶς ἡ προοδευτική ὑποβάθμιση τοῦ δικτύου τῶν διαπροσωπικῶν πολιτικῶν ἀνταλλαγῶν, πού παρατηρεῖται μετά τό 1961,⁹ συμπίπτει μέ μιά παράλληλη ἐξασθένιση τῶν μηχανισμῶν ὑλικοῦ καταναγκασμοῦ, δέν παύει, ὡστόσο, νά ἰσχύει πῶς ἡ φύση τῶν κοινωνικῶν προσδιοριστικῶν παραγόντων τοῦ πελατειακοῦ δικτύου (οἱ ὁποιοί ἀκριβῶς δέ μποροῦν νά περιοριστοῦν στίς «λειτουργικές ἀνεπάρκειες» τοῦ περιβάλλοντος, ὅπως ὑποστηρίζει μιά κάποια νεο-λειτουργική ἀντίληψη¹⁰)

8. Τό πρόβλημα τῆς «ἀναντιστοιχίας» ἀνάμεσα σέ κοινωνικό καί πολιτικό σύστημα στή σύγχρονη Ἑλλάδα ἀποτελέσκει ἀντικείμενο, ἐδῶ καί εἴκοσι χρόνια περίπου, πολυάριθμων ἀναλύσεων πού ἔβγαλαν στό φῶς τήν «ἀνεπάρκεια» τοῦ διοικητικοῦ μηχανισμοῦ καί τίς «στρεβλωτικές» σχέσεις του μέ τήν ἀγροτιά, τήν ἐπίδραση τῆς πατρωνείας στό σχηματισμό τῶν πολιτικῶν κομμάτων καί στίς κοινοβουλευτικές πρακτικές, τήν ἐξουθένωση τῶν τοπικῶν αὐτονομιῶν μετά τήν ἀνεξαρτησία, τή ρευστότητα τῆς ταξικῆς κοινωνίας, τήν κοινωνικο-οικονομική παντοδυναμία τοῦ κράτους ἢ τήν αὐτονομία του σέ σχέση μέ τήν ταξική διάρθρωση, ὡς παραμέτρων πού ἐξηγοῦν τό χάσμα ἀνάμεσα στό ρόλο πού ἀποδίδεται στό ἐκλογικο-πολιτικό παιχνίδι («μέσο ἔκφρασης τῆς πάλης τῶν τάξεων», σύμφωνα μέ τήν ἔκφραση τοῦ S. Lipset), καί τό ρόλο πού πραγματικά ἐκπληρώνει, ἰδιαίτερα στόν ἀγροτικό χῶρο. Ἀναφέρουμε ἐδῶ τίς μελέτες τῶν J. Meynaud, *Les forces politiques en Grèce*, ἐκδ. Etudes de Science Politique, 10, Lausanne, 1965· K. Legg, *Politics in Modern Greece*, Stanford Col., 1969· Β. Φίλια, *Κοινωνία καί ἐξουσία στήν Ἑλλάδα*, τ. I: ἡ νόθα ἀστικοποίηση, Σύγχρονα Κείμενα, Ἀθήνα, 1974· St. Damianakos «De la démocratie en Grèce, les constantes d' une crise institutionnelle chronique», *Les Temps modernes*, 351, Oct., 1975, σελ. 410-439, Κ. Τσουκαλά, «Τό πρόβλημα τῆς πολιτικῆς πελατείας στήν Ἑλλάδα τοῦ 19ου αἰῶνα», στό *Κοινωνικές καί πολιτικές δυνάμεις στήν Ἑλλάδα* (ἐπιμ. Γ. Κοντογιώργης), Ἑλ. Π. Π., Ἑπ., Ἐξάντας, 1977, σ. 74-112· Ν. Μουζέλη, «Ταξική δομή καί σύστημα πολιτικῆς πελατείας: ἡ περίπτωση τῆς Ἑλλάδας», *δπ. π.*, σ. 115-150.

9. Ἀπάντηση τῆς ὑπαίθρου στή ριζοσπαστικοποίηση καί τήν ἔντονη κινητοποίηση τῶν ἀστικῶν μαζῶν πού γνωρίζει ἡ χώρα τήν ἴδια ἐποχή.

10. Βλέπε πάνω σ' αὐτό τό θέμα τή θεωρία τοῦ «δομικοῦ πλαισίου» πού ἀνάπτυξε ὁ R. K. Merton, σύμφωνα μέ τήν ὁποία οἱ σχέσεις προστάτη-πελάτη μποροῦν νά ἐξηγηθοῦν μέσω τῶν «λειτουργικῶν ἀνεπάρκειῶν» πού «γεννοῦν μιά δομή ὑποκατάστασης (ἀνεπίσημης) ὡστε νά ἰκανοποιοῦνται πιό ἀποτελεσματικά οἱ ὑπάρχουσες ἀνάγκες». Βλέπε τό κεφάλαιο «Quelques fonctions de la machine politique» στό ἔργο του *Éléments de Théorie et de Méthode Sociologique* (γαλλική μετάφραση), Paris, Plon, 1965, σελ. 127.

του ἑξασφαλίζει μιά ἀξιοσημείωτη ἀνεξαρτησία καί αὐτονομία. Αὐτή ἡ αὐτάρκεια τῶν σχέσεων πελατείας, τά θεμέλια τῆς ὁποίας θά πρέπει νά ἀναζητηθοῦν στή μορφή πού παίρνει γιά τήν ἑλληνική κοινωνία ἡ συνάρθρωση τῆς μικρῆς ἐμπορευματικῆς παραγωγῆς στήν ὑπαιθρο μέ τόν καπιταλιστικό τρόπο παραγωγῆς, δικαιολογεῖ τήν προτεραιότητα πού παραχωροῦμε στήν παρουσία μιᾶς οἰκολογίας τοῦ «ἐκλογικοῦ φεουδαλισμοῦ» ἀνεξάρτητης ἀπό τίς συνέπειες τῆς κομμουνιστοφοβίας, —δύσκολα μετρήσιμης— οἰκολογία, ἡ ὁποία ὄχι μόνο προσφέρει ἕνα ἱκανοποιητικό πλαίσιο ἐκλογικῆς ἀνάλυσης, ἀκόμα καί γιά τίς περιόδους σχετικῆς φιλελευθεροποίησης τοῦ καθεστῶτος, ἀλλά παρέχει ἐπιπλέον πολύτιμες ἐνδείξεις γιά τή μελέτη τῆς ἐξέλιξης τῆς ἀγροτικῆς κοινωνίας στό σύνολό της.

β) *Προβληματική*: Πράγματι, τό κύριο δίδαγμα στό ὁποῖο ὀδηγεῖ ἡ μελέτη τῆς περίπτωσης τῆς Ἡπείρου εἶναι πώς γιά τήν κατανόηση τοῦ ἀγροτικοῦ κόσμου στή σύγχρονη βιομηχανική κοινωνία δέν ἀρκεῖ ἡ ἀνάλυση τῶν οἰκονομικῶν σχέσεων καί πώς ἐπιβάλλεται ἡ προσφυγή στήν πολιτισμική καί κυρίως τήν πολιτική διάσταση τοῦ φαινομένου. Αὐτή ἡ προσφυγή, θέτοντας τό πρόβλημα μέ ὄρους «σχετικῆς αὐτονομίας» τοῦ χωριοῦ καί ἐξωτερικῆς διείσδυσης, σκοπεύει πρῖν ἀπ' ὅλα στό νά προβάλλει τίς ἐνδο-καί διακοινοτικές πολιτικές σχέσεις καί νά ἐντοπίσει τά πεδία ἀλληλεπίδρασης τῶν δυνάμεων αὐτῆς τῆς αὐτονομίας καί αὐτῆς τῆς διείσδυσης· δυνάμεις πού ἀναγνωρίζονται ἀπό τή μιά πλευρά ὡς μορφή μιᾶς ἰδιαίτερης κοινωνικότητας (κοινωνία ἀλληλογνωριμίας: συγγένεια, πελατεία, σύλλογοι καί ἄτυπες ὁμάδες, γειτονικότητα, πολυποίκιλοι δεσμοί διαπροσωπικῶν ἐξαρτήσεων κτλ.) τῆς τοπικῆς κοινωνίας καί ἀπό τήν ἄλλη ὡς τό σύνολο τῶν μέσων πού ἡ περιβάλλουσα κοινωνία χρησιμοποιοῖ γιά νά διασφαλίζει τήν καπιταλιστική κυριαρχία (πολιτικά, διοικητικά, οἰκονομικά, ἰδεολογικά καί ἄλλα μέσα).

Προνομιοῦχος χῶρος ἐκφρασης τῶν σχέσεων πελατείας, τό ἐκλογικό φέουδο (χωριό ἢ ὁμάδα χωριῶν), ἀποτελεῖ ἕναν ἰδιόρρυθμο τρόπο ἔνταξης τῆς ἀγροτικῆς στήν ἐθνική πολιτική ζωή καί ἐκφράζει ἕναν ὀρισμένο τύπο σχέσεων ἀνάμεσα στήν ἐξουσία καί τίς στοιχειώδεις διαρθρώσεις. Ἡ ἐπιβίωση, ὁ μετασχηματισμός ἢ ὁ μαρασμός αὐτῶν τῶν σχέσεων ἀντιστοιχοῦν τόσο στή διαφοροποιημένη ἐξέλιξη πού ἐπιφέρει στίς τοπικές κοινωνίες ἡ ἄνιση διείσδυση τῶν καπιταλιστικῶν σχέσεων, ὅσο καί στήν ἔκταση κατά τήν ὁποία ἡ πατρωνεῖα ἀδρανοποιεῖ, διαστρέφει, ἀμβλύνει, μεταβάλλει ἢ ἀποκρύπτει τόν ταξικό χαρακτήρα τῶν κοινωνικῶν συγκρούσεων στήν ὑπαιθρο. Ἡ κυρίαρχη τάση εἶναι ἡ ἀποδιάρθρωση τῶν παραδοσιακῶν μορφῶν τῆς ἀγροτικῆς κοινωνικότητας, ἀποδιάρθρωση πού μπορεῖ ὡστόσο νά ὀδηγήσει μερικές φορές σέ πρωτόφαντες ἀναδιαρθρώσεις. Στήν πραγματικότητα, ἡ κοινότητα τοῦ χωριοῦ, τύπος κατ' ἐξοχήν κυριαρχούμενης μικρο-κοινωνίας, μοιάζει νά ἀπαντάει, σύμφωνα μέ τρεῖς διαφορετικές λογικές (ἀνάλογα μέ τό βαθμό

ένσωμάτωσης τῶν ἐσωτερικῶν δομῶν της, τήν πολιτισμική της κληρονομιά, τούς θεσμούς της, τό παρελθόν της, τή δημογραφική καί οἰκονομική της κατάσταση, τή θέση της ἀπέναντι στήν ἀγορά), στίς ἐπιταγές τῆς ἐξωτερικῆς διείσδυσης, διείσδυση πού εἶναι κι αὐτή διαφοροποιημένη καί ἄνιση μέσα στήν ἴδια τοπική ἐνότητα ὅπου παρατηρεῖται πολλές φορές γοργή ἀποσύνθεση ὀρισμένων δομῶν καί ταυτόχρονα ἐπίμονη διατήρηση ὀρισμένων ἄλλων:

1) Ἡ πρώτη εἶναι ἡ λιγότερο ἢ περισσότερο ἀποφασιστική δέσμευση μέσα στό κυρίαρχο σύστημα παραγωγῆς (κάθετη ένσωμάτωση): ἄμεση ἐμπλοκή στήν ἀγορά, σχετικά «φυσιολογική» προσαρμογή τῶν δομῶν, ἐξαφάνιση κάθε τοπικῆς αὐτονομίας, «ἀγροτοποίηση» (μέ τήν ἔννοια τοῦ ξεπεράσματος τῆς χωρικῆς οἰκονομίας καί κοινωνίας) καί, ὀριακά, μαρασμός τῆς κοινότητας καί ἀντικατάστασή της ἀπό ἕνα ἄθροισμα μικρῶν «καπιταλιστῶν» ἐπιχειρηματιῶν.

2) Ἡ δεύτερη λογική προσαρμογῆς εἶναι ἡ λογική τῆς προοδευτικῆς ὑλικῆς ἐξαφάνισης τῆς κοινότητας ἐξ αἰτίας τῆς ἀγροτικῆς ἐξόδου: ὑπερβολική γήρανση τοῦ πληθυσμοῦ, ἀπουσία παραγωγικῶν δραστηριοτήτων, περιστολή τοῦ μεγέθους τῆς κοινότητας κάτω ἀπό ἕνα ἐλάχιστο ὄριο κοινωνικότητας.

3) Τέλος, ἕνας τρίτος τρόπος ἀντίδρασης εἶναι ὁ τρόπος τῆς ἐνεργητικῆς ἀντίστασης τῆς τοπικῆς κοινωνίας ἡ ὁποία διατηρεῖ, ἀναπαράγει καί, σέ ὀρισμένες περιπτώσεις, ἐνισχύει τίς ἐσωτερικές δομές της: χωριά ἀναδιπλωμένα στόν ἑαυτό τους, τᾶ ὁποῖα διατηροῦν μιά σχετική δημογραφική ἰσορροπία, καί μιά οἰκιακή οἰκονομία αὐτοσυντήρησης, ὅπως καί μιά ἰσχυρή θωράκιση παραδοσιακῶν θεσμῶν πού κατορθώνει νά ἀντιμετωπίζει τίς ἐφόδους τοῦ κυρίαρχου συστήματος, συχνά χάρη στήν ἐπιδέξια μεταστροφή τῶν ἐξωτερικῶν δυνάμεων τῆς ἀλλαγῆς πρός ὄφελος τῆς συντήρησης τῶν κατεστημένων δομῶν.

Αὐτή ἡ ἐξέλιξη συνοδεύεται ἀπό μιά τροποποίηση τῶν κανόνων κατανομῆς τῆς ἐξουσίας στήν τοπική κοινωνία καί ἀπό βαθειές ἀλλαγές τόσο στά δίκτυα τῶν διαπροσωπικῶν ἐξαρτήσεων πού ὑφαίνονται στό ἐσωτερικό τῆς κοινότητας, ὅσο καί, σ' ὅ,τι ἀφορᾷ τίς ἐξωτερικές ἐξαρτήσεις, στούς μηχανισμούς πού κατευθύνουν τήν ψῆφο, μέ ἀποτέλεσμα νά ἐμφανίζονται ἀξιοσημείωτες μεταβολές στόν ἐκλογικό χάρτη (διαδικασία ἐκλογικῆς «φεουδαλοποίησης» - «ἀποφεουδαλοποίησης»).

Μποροῦμε νά ἐξετάσουμε αὐτές τίς ἀλλαγές ἀπό δύο σκοπιές: ἀφ' ἑνός ὡς ἔκφραση ἢ ἀντανάκλαση τοῦ μετασχηματισμοῦ στά ἄλλα ἐπίπεδα (ἰδιαίτερα στό οἰκονομικό καί τό ἰδεολογικό) καί νά τίς ἀντιμετωπίσουμε ἀκριβῶς ὡς ἐνδείξεις αὐτοῦ τοῦ μετασχηματισμοῦ καί ἀφ' ἑτέρου ὡς ἔάν ἐπρόκειτο γιά τόν ἴδιο τό φορέα τοῦ μετασχηματισμοῦ στό σύνολο τῶν ἀγροτικῶν σχέσεων κάνοντας τήν ὑπόθεση πῶς ἡ ἐξέλιξη καί ἡ προσαρμογή αὐτῶν τῶν σχέσεων δέ μποροῦν νά ἀκολουθήσουν ἄλλο δρόμο γιά νά ἐκφραστοῦν